

Szerzői jog a digitális könyvtárban

Az információs társadalmak sikeressége a nyilvánosság számára hozzáférhető tartalmaktól függ. E társadalomban a könyvtárakat egyre gyakrabban szólítják fel arra, hogy a polgárok számára, az élethosszig tartó tanulás megvalósulása érdekében, gondoskodjanak az információkhoz való egyenlő hozzáférésről. A könyvtárak szolgáltatásait a szerzői jogi szabályozás befolyásolja a leginkább, nevezetesen, hogy a könyvtárhasználóknak milyen szolgáltatásokat nyújthat, valamint a szerzői jogi védelem alatt álló művekhez milyen feltételek mellett teszi lehetővé a hozzáférést. A cikk célja, hogy tájékoztatást adjon a szerzői jog digitális könyvtárakra gyakorolt hatásairól.

Bevezetés

A digitális könyvtár Drótos László értelmező szótára szerint „számítógépes (digitális) formában tárolt, könyvtári jellegű dokumentumgyűjtemény, illetve egy hagyományos könyvtár gyűjteményének elektronikus dokumentumokból álló része”¹. Vagyis a digitális könyvtár részét képezik egyrészt azok a dokumentumok, amelyek eleve digitális formában jöttek létre, másrészt pedig azok a hagyományos dokumentumok is, amelyeket utólag digitalizáltak.

A digitalizálás az a művelet, amelynek során egy más hordozón megjelent művet, analóg információt (szöveget, képet, hangot) számítógéppel olvasható, a 0 és 1 számjegyekből álló digitális információvá alakítunk át. A digitalizálás a szerzői jog fogalomrendszerében *többszörözésnek* minősül, hiszen ahhoz, hogy a művet analógból digitális formátumúvá alakítsuk, annak *másolására* van szükség.

A dokumentumok digitalizálásának kettős célja lehet: megőrzésük a jövő generációi és online hozzáférhetővé tételük a végső felhasználók számára. Ebből következően a könyvtári digitalizálásnak is kettős célja van: az állományvédelem, valamint a dokumentumok szolgáltatása, hozzáférhetővé tétele.

A digitális megőrzés

A digitális megőrzés kérdése az információs társadalom alapvető fontosságú problémája, mivel az információk mennyisége exponenciálisan növekszik és a tartalmak is egyre dinamikusabbá válnak. Egyelőre kevés tapasztalattal rendelkezünk e téren

és a jogi keret is még csak alakul. A webarchiválás széles problémaköréből most csak az e-kötelespéldány-szolgáltatás és a webaratás kérdéseinek áttekintésére van mód:

Az e-kötelespéldány-szolgáltatás

Az utóbbi években az európai uniós tagállamok túlnyomó többsége módosította a kötelespéldány-szolgáltatásra vonatkozó jogszabályait, illetve gyakorlati intézkedéseket tett annak érdekében, hogy a szabályozás az *eredetileg digitális formában létrehozott* anyagokra is kiterjedjen. Az egyes országok között azonban jelentős eltérések tapasztalhatók a kötelespéldány-szolgáltatás hatálya alá tartozó dokumentumtípusok (CD-ROM, statikus weblapok, dinamikus webes tartalom) és azok kritériumai tekintetében.

Hazánkban a sajtótermékek kötelespéldányainak szolgáltatásáról és hasznosításáról szóló 60/1998. (III. 27.) Korm. rendelet előírásai vonatkoznak – többek között – az elektronikus dokumentumok kötelespéldányainak beszolgáltatására. A 3.§ (2) bek. értelmében a film, a videodokumentum és az elektronikus dokumentum esetében az *előállított példányszámtól függetlenül* kell kötelespéldányokat szolgáltatni. A rendelet 19.§ b) pontja az elektronikus dokumentum fogalmát a következőképpen határozza meg: „*elektronikus dokumentum: a csak számítógéppel olvasható (mágneslemezen, CD-ROM-on vagy egyéb digitális formában megjelenő) dokumentum, beleértve azt a szoftvert is, amely az elektronikus dokumentum része, illetve annak használatához szükséges*”. A definíció tehát egyaránt vonatkozik a helyi (közvetlen) és a távoli (közvetett) hozzáférésű elektronikus dokumentumokra. „*Helyi hozzáférésű elektronikus do-*

kumentumnak tekintjük azokat, amelyeket valamilyen fizikai hordozón (példányokban) terjesztenek, és amelyek használatához egy példányt be kell helyezni a számítógép valamelyik perifériájába. Távoli hozzáférésű elektronikus dokumentumok azok, amelyeket nem önálló fizikai hordozón terjesztenek, illetve nem így állnak a leírás készítőjének rendelkezésére, és használatuk csak hálózati elérésre képes számítógéppel lehetséges.²

Megállapítható azonban, hogy a kötelezpéldány-szolgáltatásra kötelezettek (a nyomdák, a gyártók, az első forgalmazók és a kiadók) az esetek túlnyomó részében úgy értelmezik a fenti definíciót, hogy az csak a helyi hozzáférésű (fizikai hordozón megjelenő) elektronikus dokumentumokra vonatkozik (pl. CD-ROM-ok). A vonatkozó kormányrendelet melléklete is ezt a szemléletet támasztja alá azzal, hogy a három példányban beszolgáltatandó kiadványtípusok között csak a CD-ROM-okat, a CD-eket, a mágneslemezeket és a multimédiát sorolja fel. Az online, távoli hozzáférésű elektronikus dokumentumokra vonatkozóan a kötelezpéldány-szolgáltatási kötelezettség a meglévő jogszabály alapján *nem egyértelmű* a szolgáltatók számára.

Az online elektronikus dokumentumok beszolgáltatásának jelenleg nincs gyakorlata, önként kevesen szolgáltatnak e-kötelest, pedig ezeket is be kellene küldeni az *Országos Széchényi Könyvtár Digitális Könyvtárába (OSZK DK)*. Sőt, a beszolgáltatásra kötelezettek nem tekintik kiadványnak ezeket a távoli hozzáférésű dokumentumokat, és nem kérnek rá ISBN számot sem, pedig az ISBN-adás nemzetközi gyakorlata az online kiadványokra is vonatkozik (ahány előállítási formátum – pl. pdf, e-book, html –, annyi ISBN számot kellene rá kérni).

Az OSZK gyűjtőköri szabályzata szerint a nemzeti könyvtár a következő hungarikumokat gyűjti:

- az interneten terjesztett statikus, illetve dinamikus dokumentumokat (ez utóbbiakat a mindenkori technikai lehetőségek függvényében), amelyek lehetnek: e-könyvek, időszaki kiadványok, kartográfiai dokumentumok, kották stb.;
- hazai költségvetési forrásból létrehozott vagy támogatott, a határokon túl keletkezett hungarika online dokumentumokat;
- minden olyan, korábban többszörözött formában (nyomtatásban vagy valamely elektronikus hordozón) megjelent és terjesztésre szánt könyvtári dokumentumot, amelyet állami támogatással digitalizáltak, és online dokumentumként tesznek

hozzáférhetővé akár az interneten, akár belső hálózaton (intraneten);

- az OSZK digitalizálási tevékenysége keretében létrejött elektronikus dokumentumokat.

A könyvtár nem gyűjti a következő online elektronikus dokumentumtípusokat, mivel ezek gyűjtése és archiválása más intézmények feladata:

- kormányzati dokumentumok, jogszabályok (megőrzésükről az *Országgyűlési Könyvtár* gondoskodik);
- szabványok (megőrzésükről a *Magyar Szabványügyi Testület* gondoskodik);
- szabadalmi dokumentumok (megőrzésükről az *Országos Találmányi Hivatal* gondoskodik);
- rádió vagy televízió által sugárzott műsorok (megőrzésükről a *Nemzeti Audiovizuális Archivum* gondoskodik);
- mozgófilmek (megőrzésükről a *Magyar Filmintézet* gondoskodik).

A digitális megőrzés kérdése kiéleződik az eleve digitális formában létrejövő dokumentumok esetében, mivel e dokumentumok hosszú távú fennmaradását csak a digitális archívumban való elhelyezésük oldhatja meg.

Webaratás (web-harvesting)

A webaratás nem más, mint az internetes dokumentumok begyűjtésének egyik formája. Az uniós tagállamok körülbelül fele léptetett hatályba olyan jogszabályokat, amelyek egyes, e célra kiválasztott intézmények számára lehetővé teszik az interneten található dokumentumok nagy volumenű gyűjtését, azaz a webaratást. Az eredetileg digitális formában létrehozott művek kötelezpéldány-szolgáltatására vonatkozó jogszabályokban rendszerint a kötelező webaratásra vonatkozó előírások is szerepelnek. A webaratásért legtöbb esetben a nemzeti könyvtár felelős. A webaratás során szerzett művekre vonatkozó hozzáférési politika – a szellemi tulajdonjogokkal és a magánélet tisztelgésével kapcsolatban megfontolások következtében – általában igen szigorú.

Az OSZK gyűjtőköri szabályzata felsorolja azokat az online dokumentumtípusokat is, amelyeket a könyvtár nem gyűjt egyedileg. E körbe tartoznak az ún. *efemer anyagok* (híroldalak, honlapok, levelezőlisták, e-postai üzenetek, elektronikus faliújságok, társalgási szobák anyagai, blogok, internetes naplók, portálok stb.). Ezek a dokumentumtípusok az ún. webaratás útján kerülhetnek be a gyűjteménybe.

A hozzáférhetővé tételről

A hozzáférhetővé tétel történhet: ingyenesen (CC licenc) vagy megrendelésre (on demand):

Creative commons

A Creative Commons (CC)³ egy 2001-ben indult amerikai nonprofit cég és webprojekt egyben. A CC Magyarország Egyesület 2008-ban alakult meg.

A CC tulajdonképpen nem más, mint néhány ajánlott mintaszerződés, amely lehetőséget ad a digitális tartalmak szerzőinek, hogy az előállított tartalmak hozzáféréseinek módjait és lehetőségeit a licencszerződésben saját maguk határozzák meg. A CC lényege, hogy a nyílt forráskódú szoftverekhez hasonlóan a weboldalak tartalmi is mindenki számára elérhető legyenek, vagyis azok szabadon felhasználhatók, terjeszthetők, idézhetőek legyenek, persze bizonyos korlátozásokkal. A Creative Commons licencek használatával **megmaradnak a tulajdonos szerzői jogai**, de egyben lehetőséget ad másoknak arra, hogy szabadon másolhassák, terjeszthessék a művet mindaddig, amíg a szerzőt feltüntetik, s amíg megfelelnek a szerző által megszabott feltételeknek. A CC licencek tehát olyan, a szerzői jog által védett szellemi alkotásokhoz csatolt sajátos felhasználási szerződések, amelyek e művek felhasználási feltételeit tartalmazzák.

„Az egyes szellemi alkotások hagyományosan automatikusan a szerzői jog védelme alá esnek, azaz megszületésük pillanatától többszörözésük, megosztásuk és további művek alapanyagául történő felhasználásuk, 'remixelésük' is a szerző engedélyéhez kötött. Ugyanakkor az internet és az új média-technológiák megjelenése e felhasználási formákat minden korábbinál gyorsabbá, hatékonyabbá és népszerűbbé tette, s megváltoztatta a kulturális termelés és hozzáférés kereteit. Azok, akik ma műveikhez szabadabb hozzáférést kívánnak engedni, a Creative Commons licencek segítségével könnyedén és különösebb jogi jártasság nélkül is pontosan megszabhatják és feltüntethetik, hogy mások milyen feltételekkel használhatják fel műveiket. Egyszerű nyilatkozattal engedélyezhetik alkotásaik többszörözését, átdolgozását vagy terjesztését, és rendelkezhetnek az esetleges üzleti célú felhasználások mikéntjéről is.”⁴

A CC licencek használatával minden szerzőnek lehetősége van arra, hogy:

- engedélyezze a művek nem kereskedelmi célú felhasználását,
- megtiltsa vagy engedélyezze a kereskedelmi felhasználást,
- engedélyezze vagy megtiltsa az átdolgozást (fordítást, megzenésítést stb.).

Hangsúlyozni kell, hogy a licencszerződés nem sértheti az adott ország szerzői jogi szabályozását, s hogy a CC határokon át ível, mint az internet. A közgyűjtemények számára a digitális tartalmak rendelkezésre bocsátása kapcsán jelenthet megoldást a licencszerződés kötése a jogtulajdonossal.

On demand

Az OSZK után Magyarországon másodikként a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK) csatlakozott az eBooks on Demand (EOD, vagyis e-könyvek igény szerint) európai kezdeményezéséhez, amelynek keretében immár 10 ország 23 könyvtára digitalizál olvasói megrendelésre szerzői jog által már nem védett könyveket. Az EOD program egy 4 éves, 2009 májusától 2013 májusáig tartó projekt, amelyet az Európai Unió támogat és finanszíroz.⁵

Szerzői jogi problémák a digitalizálás során

A hatályos szerzői jogi előírás, a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. tv. (Sztj.) értelmében a nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárakra két kivétel vonatkozik:

1. A többszörözési jog alóli kivétel:
Az Sztj. 35.§ (4) bekezdés értelmében a nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtár a műről másolatot készíthet azzal a feltétellel, hogy az jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja, továbbá, hogy a másolat tudományos, archiválási, nyilvános könyvtári ellátási vagy a 38.§ (5) bekezdésében meghatározott felhasználási célt szolgál, és már nem feltétel, hogy az saját példányról készüljön.
2. A nyilvánossághoz való közvetítés és a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tétel joga alóli, szűken megfogalmazott kivétel:
Az Sztj. 38.§ (5) bekezdésének értelmében a könyvtárak a gyűjteményük részét képező műveket *saját helyiségeikben* az ezzel a céllal üzembe helyezett számítógépes terminálok képernyőjén *tudományos kutatás vagy egyéni*

tanulás céljára, a nyilvánosság egyes tagjai számára szabadon megjeleníthetik, beleértve a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tételt is. Ennek a paragrafusnak a tulajdonképeni végrehajtási szabálya az Sztj. 38.§ (5) bekezdésében szabályozott szabad felhasználás esetében a nyilvánosság egyes tagjaihoz való közvetítés és a számukra történő hozzáférhetővé tétel módjának és feltételeinek meghatározásáról szóló 117/2004. (IV. 28.) Korm. rendelet.

E második kivétel nem vonatkozik a dokumentumok elektronikus úton, távol levő felhasználókhöz való eljuttatására. A hálózaton való terjesztés előtt – a védett munkák esetében – a szerzői jogokat minden esetben tisztázni kell.

Időszaki kiadványok digitális archiválása

„Gyakran előfordul, hogy a kiadó kiadja CD-ROM-on, vagy közzéteszi az interneten a hosszabb időszak alatt megjelent időszaki kiadványok nagy részét (vagy összességét). Gyakran számítógépi programot is fejlesztenek az adatbázishoz, amelyvel elektronikusan is kereshetővé válik az adatbázis. Ha a kiadónak ez a tevékenysége a tartalom megszerzése (egybegyűjtése), ellenőrzése vagy megjelenítése tekintetében jelentős ráfordítást igényel, az összefoglalt adatbázis tekintetében is fennáll a sui generis adatbázis-oltalom. Ebben a helyzetben tehát előfordulhat az, hogy a könyvtár döntésén múlik, hogy az egyes cikkeket milyen forrásból digitalizálja. Erre tulajdonképpen kétféle választása lehet: vagy a nyomtatott folyóiratpéldányokból; vagy a cikkek/tanulmányok kumulált adatbázisából (gyűjteménnyé formált évfolyamából vagy nagyobb adatbázisából).”⁶

Ha a könyvtár a cikkek/tanulmányok kumulált adatbázisát használja fel forrásként, amely digitalizált adatbázis előállítására már jelentős ráfordítást igényelt a kiadó részéről, akkor az adatbázis-előállító kapcsolódó, *sui generis* jogaival számolnia kell. Ha viszont a könyvtár azt a megoldást választja, hogy a folyóirat egyes nyomtatott számaiból (pl. szkenneléssel) végzi az archiválást – és olyan folyóiratot másol, amelynek egy száma nem jelentős ráfordítással jött létre –, akkor nem kell ilyen kapcsolódó joggal foglalkoznia.

Az időszaki kiadványok CD-ROM-on megjelenő verziója esetében előfordulhat továbbá, hogy a kiadó olyan hatásos műszaki intézkedéseket al-

kalmaz, amelyek technikailag megakadályozzák a könyvtárat abban, hogy a cikkek, tanulmányok egyébként szabad felhasználását végezze. A hatásos műszaki intézkedésekre vonatkozóan az Sztj. 95/A.§-a kimondja, hogy a könyvtár – mint a szabad felhasználás kedvezményezettje – követheti, hogy a jogosult (a kiadó) a műszaki intézkedések megkerülésével szemben a 95. § alapján biztosított védelem ellenére tegye lehetővé számára a szabad felhasználást, ha a technikai eszközzel védett műhöz jogszerűen férhet hozzá.

Ez a rendelkezés nem alkalmazható, ha a művet szerződés alapján teszik úgy a nyilvánosság számára hozzáférhetővé, hogy a nyilvánosság tagjai a hozzáférés helyét és idejét egyénileg választhatják meg. Vagyis az interneten, a jogosult engedélyével hozzáférhetővé tett művek esetében a könyvtár nem kérheti a művek másolásának lehetővé tételét. (Sztj. 95/A.§ (2)bek.)

Ilyen műszaki intézkedésnek minősülhet például az ún. *Digital Rights Management (DRM)* technológia.

A digitális jogkezelő rendszerekkel kapcsolatban az IFLA felhívta a figyelmet, hogy ezek a digitális jogkezelő rendszerek sokszor nem engednek hozzáférést azoknak, akik csak bizonyos segítő/támogató technológiával tudják elolvasni a képernyőn megjelenített tartalmakat, tehát így ők, a látókkal ellentétben, nem tudnak hozzáférni az adott dokumentumhoz. Ezek a rendszerek nehézséget okoznak azoknak is, akik egy – korlátozás alá nem eső – anyagról szeretnének másolatot készíteni. Például, ha kivételesen megengedjük azt, hogy egy csökkent látó ember számára egy bizonyos műről más formátumban másolat készüljön, ez lehetetlen lesz akkor, ha a művet ilyen hatásos műszaki intézkedés védi, ami nem engedi a jogtalan másolást és újraformázást. A könyvtárosoknak ezért fokozott figyelmet kell fordítani arra, hogy hogyan valósulnak meg ezek a műszaki intézkedések a gyakorlatban.

Árva művek

Nagyszabású digitalizálási projekteknél kerül általában előtérbe az árva művek kérdése. Árva művek azok, amelyeknek a jogtulajdonosa ismeretlen vagy ismeretlen helyen tartózkodik. Védett művek úgy válhatnak árvává, ha a szerzőre és/vagy más releváns jogosult(ak)ra (pl. kiadóra vagy filmproducerre) vonatkozó adatok hiányoznak vagy elavultak.

Az árva művekkel kapcsolatos tulajdonjogi adatok hiánya megakadályozhatja az ilyen művek online hozzáférhetővé tételét a nyilvánosság számára és a digitális megőrzés gátja is lehet.

Az árva művek kérdését európai uniós szinten is vizsgálják, a részletes megoldásokat azonban nemzeti szinten kell kidolgozni. Mivel a probléma – jellegéből adódóan – esetleg több országra is kiterjedhet, megoldásában harmonizált megközelítésre van szükség.

Az árva művek problémája kapcsán a jogi megoldásnak a felhasználók és a jogtulajdonosok érdekei között kell egyensúlyt teremtenie. A felhasználó jogi biztonságot akar arra az esetre, ha a jogtulajdonos később előkerülne, a jogtulajdonos pedig kompenzációt és prevenciót akar, azaz, méltányos díjat a műve felhasználásáért, és annak megelőzését, hogy mások is felhasználhassák a művét. Jelenleg Finnországban, Svédországban, Dániában és Magyarországon létezik az árva művek kezelésére, felhasználására vonatkozó szabályozás.

Európában is egyedülálló megoldást ad az Szjt. az úgynevezett „árva művek” jogszerű felhasználására (Szjt. 57/A.-57/D.§). A magyar megoldás a *Magyar Szabadalmi Hivatal (MSZH)* által kiállított engedélyen alapul. Az MSZH csak akkor ad engedélyt a kérelmezőnek (pl. a könyvtárnak), ha az megtette az adott helyzetben általában elvárható intézkedéseket⁷ a szerző felkutatására és ez nem járt eredménnyel. A felhasználási engedély legfeljebb öt évre szól, a Magyar Köztársaság területére terjed ki, nem kizárólagos, át nem ruházható, további felhasználási engedély adására és a mű átdolgozására nem jogosít. Az árva mű egyes felhasználásainak engedélyezésére vonatkozó részletes szabályokról a 100/2009. (V. 8.) Kormányrendelet rendelkezik.

A nemzeti örökség megőrzését nem szabad korlátozni, bármely eszközzel valósul is meg. A könyvtári anyagok digitalizálása rendkívül költséges folyamat. Az *EBLIDA (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations)*⁸ szerint vitatott, hogy megéri-e a könyvtáraknak digitalizálni az árva művekből álló gyűjteményeiket akkor, ha a digitalizált dokumentumok úgyis csak a helyszínen, vagyis a könyvtárak helyiségeiben tekinthetők meg (összhangban pl. az Szjt. 38.§ (5)bekezdésével).

A másik problémát pedig a jogtulajdonos utólagos felbukkanásának esetleges anyagi következményei okozhatják a könyvtáraknak.

Out of print

A kereskedelmi forgalomban már nem kapható, illetve forgalomba nem kerülő művek digitalizálása és online elérhetővé tétele esetében a szerzői jogok megszerzése jelentős költségekkel járhat. A szerzői jogok megszerzésének megkönnyítése érdekében a szerzői jogok tulajdonosainak, a kulturális intézményeknek és a közös jogkezelő szervezeteknek együtt kell működniük. Az együttműködést a tagállamok egy e célra szolgáló platform biztosításával segíthetik elő.

A szerzői jogok megszerzésekor rendkívül fontos, hogy a kulturális szervezetek a dokumentumok országhatárokon túli elérhetővé tételére vonatkozóan is megszerezzék a jogokat. Az a megközelítés, amely a digitalizált anyagok elérhetőségét csupán egy adott tagállam területére kívánja korlátozni, ellentétes az európai digitális könyvtár alap gondolatával.

A köztulajdonban lévő művek felhasználását akadályozó tényezők

A tagállamok nemzeti jogában létezhetnek olyan korlátok, amelyek gátolják a köztulajdonban lévő kulturális anyagok felhasználását. Ezek az akadályozó tényezők korlátozhatják a dokumentumok – többek között az *European* való – elérhetőségét és felhasználását. Néhány tagállam nemzeti jogában nincsenek olyan tényezők, amelyek gátolnák a köztulajdonban lévő kulturális anyagok felhasználását, más tagállamokban pedig, bár vannak ilyen akadályok, létezésüket indokoltnak tartják.

Az *Európai Bizottság* többször is hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a köztulajdonban lévő művek a formátumváltás után is elérhetőek legyenek. Más szóval a köztulajdonban lévő műveknek a digitalizálást követően is köztulajdonban kell maradniuk, és azokat az interneten elérhetővé kell tenni.

Az Európai Unió digitális könyvtári kezdeményezése

Az Európai Bizottság 2005 szeptemberében indította útjára a digitális könyvtárakra vonatkozó kezdeményezését, amelynek célja az európai kulturá-

lis és tudományos örökség online elérhetőségének megteremtése. A bizottság információs társadalomra vonatkozó *i2010*⁹ stratégiájának részét képező kezdeményezést mind az *Európai Parlament*, mind az *Európai Tanács* támogatja.

Europeana

A digitális könyvtárakra vonatkozó kezdeményezés segítette az Europeana¹⁰, az európai digitális könyvtár létrehozását, és hozzájárult ahhoz, hogy javuljanak az Európa különféle kulturális intézményeiben őrzött könyvek, folyóiratok, filmek, térképek, fényképek és levéltári dokumentumok online elérhetőségének feltételei.

Jelenleg elsősorban köztulajdonban lévő anyagok érhetőek el az Europeanan keresztül. Az egyik legfontosabb kihívást az jelenti fejlesztői számára, hogy a szerzői jogi védelem alatt álló anyagok is bekerülhessenek a könyvtárba, s ezáltal elkerülhető legyen egy „20. századi fekete lyuk” kialakulása, vagyis egy olyan helyzeté, amelyben a kulturális örökség 1900 előtt született részének nagy része elérhető az interneten, a közelmúltban született anyagok közül azonban csak kevés.

Ennek érdekében a kulturális intézményeknek szorosan együtt kell működniük a szerzői jogok tulajdonosaival. Ez az együttműködés a nemzeti kulturális intézmények és a szerzői jogok tulajdonosai közötti megállapodások vagy az Europeanan elhelyezett, a szerzői jogok tulajdonosai által működtetett oldalakra vezető linkek formájában valósulhat meg.

Fontos célja az Európai Unió digitális könyvtárakra vonatkozó kezdeményezésének egy *európai szerzői jogi információs rendszer* kiépítése az *out of print* és az *árva művek* jogi státuszának tisztázása és a jogtulajdonosok felkutatásának megkönnyítése érdekében. Egy átjárható, interoperábilis rendszer kifejlesztését tervezik, amelyben megvalósulna a jogi információk cseréje, az árva művek jegyzékének elkészítése és a szerzői jogok átfogó hálózata. Létrehozásának fontosságát jelzi az is, hogy egy 2010. január 21-én kiírt uniós pályázat¹¹ egyik célkitűzése egy olyan intézményhálózat létrehozása, amely az árva művek és az out of print művek jogi háttérét lenne hivatva felkutatni, rendezni európai szinten.

Zöld Könyv – Szerzői jog a tudásalapú gazdaságban

Az Európai Bizottság 2008 október végén elfogadta a *Szerzői jog a tudásalapú gazdaságban* című *Zöld Könyvet*¹². A dokumentum leszögezi, hogy a szellemi tulajdonjogok megfelelő védelme döntő fontosságú a tudásalapú gazdaságban az innováció ösztönzéséhez.

A Zöld Könyv első része a közösségi szerzői jogot szabályozó *2001/29/EK irányelvben* (a továbbiakban: *INFOSOC irányelv*) bevezetett, kizárólagos jogok alóli kivételekkel kapcsolatos általános kérdésekkel foglalkozik. A második rész a tudás terjesztése szempontjából legfontosabb kivételekhez és korlátozásokhoz kapcsolódó konkrét kérdésekkel foglalkozik, valamint azzal, hogy a digitális terjesztés korszakában szükség van-e ezeknek a kivételeknek az újragondolására.

Az Európai Bizottság kiemelte, hogy ösztönözni kell a tudás és az innováció szabad mozgását, amely az egységes piac „ötödik szabadsága”. A Zöld Könyv arra összpontosít, hogy hogyan történik a kutatási, tudományos és oktatási anyagok közvetítése a nyilvánosság felé, s vajon megoldott-e a belső piacon a tudás szabad mozgása.

A hatályos szerzői jogi előírások, a szabályozási hagyományoknak megfelelően, megpróbálnak egyensúlyt teremteni a múltbeli alkotás és befektetés díjazása, valamint a tudás jövőbeli terjesztése között azáltal, hogy számos kivétel és korlátozás bevezetésével lehetővé tesznek egyes, a tudományos kutatáshoz, a könyvtári munkához és a fogyasztóknak személyek igényeihez kapcsolódó konkrét tevékenységeket. Az INFOSOC irányelv ebben az összefüggésben bevezette a *kivételek és korlátozások* kimerítő jegyzékét. Ezek a kivételek azonban nem kötelezőek a tagállamokra nézve, s még ha a nemzeti jog el is fogad kivételeket, a tagállamok ezeket gyakran az irányelvben megengedettnél korlátozóbban állapítják meg.

Az INFOSOC irányelv harmonizálta a *többszörözés*, a *nyilvánossághoz való közvetítés*, a nyilvánosság számára történő *hozzáférhetővé tétel*, valamint a *terjesztés* jogát. A harmonizációs erőfeszítés alapelve a jogosultak magas szintű védelmének biztosítása volt; így a kizárólagos jogok tartalmát rendkívül tágan határozták meg. Azon túl,

hogy az INFOSOC irányelv az online környezethez igazította a kizárólagos jogokat, bevezette a szerzői jogi védelem alóli kivételek kimerítő jegyzékét, bár erre vonatkozóan nem volt nemzetközi kötelezettség.

Az INFOSOC irányelv 5. cikkének (5) bekezdése előírja, hogy az irányelvben foglalt kivételek és korlátozások kizárólag olyan különös esetekben alkalmazandók, amelyek nem sértik a mű vagy más, védelem alatt álló teljesítmény rendes felhasználását, s indokolatlanul nem károsítják a jogosult jogos érdekeit.

Ez a rendelkezés az ún. „háromlépcsős tesztként” ismert. A háromlépcsős tesztet a *Berni Egyezmény*¹³ 9. cikkének (2) bekezdése, illetve a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól szóló megállapodás (a TRIPS-megállapodás¹⁴) 13. cikke is hasonlóan határozza meg. A háromlépcsős teszt része a nemzetközi szerzői jogi keretnek, amelyet az Európai Közösségnek és tagállamainak is tiszteletben kell tartania.

A Zöld Könyv a szerzői jog alóli azon kivételekre összpontosít, amelyek a tudás terjesztése szempontjából a legfontosabbak, nevezetesen:

- könyvtárak és archívumok javára hozott kivételek;
- a művek oktatási és kutatási célú terjesztését lehetővé tevő kivételek;
- a fogyatékos személyek javára hozott kivételek;
- a felhasználók által létrehozott tartalom esetében adott esetleges kivétel.

Az IFLA és az EBLIDA válasza a Zöld Könyvre

Az IFLA¹⁵ és az EBLIDA¹⁶ is a szerzői jogi rendszer alappilléreinek tekinti a szerzők jogainak tiszteletben tartását, ugyanakkor felhívták a figyelmet arra, hogy a szerzői jog alóli kivételek éppúgy fontos elemei a szabályozásnak. A szerzői jogok szabályozásának egymást követő változásai kiegyensúlyozatlanságot idéztek elő azzal, hogy a kivételek arányos változtatása nélkül erősítették meg a szerzők jogait. Ez utóbbiak időtartamban meghosszabbodtak, és ha műszaki intézkedésekkel is támogatottak (ahogy ez a digitális környezetben jellemző), szinte a hatályban lévő kivételek nélkül érvényesülhetnek. Ezek a műszaki intézkedések nemcsak a kivételek érvényességét szüntették meg, hanem maguk is mentesek a gyakorlati jogi felelősségre vonástól.

Első ránézésre az INFOSOC irányelvben megfogalmazott kivételek megfelelően illeszkednek a szerzői jogok kivételeihez. Sőt, az INFOSOC irányelv mennyiségileg több kivételt kínál, mint egyes tagországok szerzői jogi szabályozása. Három fő probléma azonban alapjaiban gyengíti az INFOSOC irányelvben gondosan összeállított listát:

- Az INFOSOC irányelvben a kivételek listája kimerítő, teljes. A kivételeket azonban szigorúan a XX. századhoz köti, olyan előírásokhoz, amelyek a múltban bizonyultak hasznosnak. Egy Európa számára olyan fontos kérdésben, mint a tudásalapú gazdaság, a jogalkotó bátortalannak mutatkozott, ami csak káros hatással lehet a jövőre vonatkozólag.
- Másrészt, az INFOSOC irányelv sikertelenül küzd annak érdekében, hogy a kivételek fennmaradjanak akkor is, ha a jogtulajdonosok műszaki intézkedéseket írnak elő. Még egy tagállamnak sem sikerült azt megoldania, hogy a műszaki intézkedések ne tegyék lehetetlenné a kivételek alkalmazását. Az INFOSOC irányelv 6. cikk 4. bekezdése összetettsége miatt a gyakorlatban használhatatlan. Így a digitális dokumentumok esetében a műszaki intézkedések miatt nem érvényesülhetnek a kivételek, s ezáltal a szerzői jog hön áhított egyensúlya hasonlóképpen felborul.
- Harmadrészt, az INFOSOC irányelv lehetővé teszi, hogy a szerződésekben megszüntessék a kivételekből adódó előnyöket. Tulajdonképpen minden digitális, szerzői jogi védelem alá tartozó dokumentumot szerződés keretében szolgáltatnak. Az INFOSOC irányelv nem tesz semmit a szerződések módosítása érdekében, hogy megvédje a felhasználót. Nem szabad elfelejteni, hogy mivel a szerzői jog kizárólagos jog, a szolgáltatónak szigorú monopóliuma van. Ebből kifolyólag a szolgáltató szerződése, az ő döntései alapján, nem módosíthatók. Ez a kérdés nagyon fontos a Zöld Könyvvel kapcsolatos olyan vitákban, amelyek felvetik a különböző szerződéses vagy licencen alapuló újítások lehetőségét, s amelyek a szerződéstervezet elkészítésekor látszólag figyelmen kívül hagyják a jogtulajdonosok kétségbevonhatatlan helyzetét.

A két könyvtáros szervezet már régóta küzd egy igazságos és kiegyensúlyozott szerzői jogi rendszerért annak érdekében, hogy világszerte segítse a könyvtárhasználók hozzáférését a szerzői jogilag védett művekhez.

Zárszó

Az információs forradalommal megkezdődött a tudás társadalmának kialakulása, amelyben a legfontosabb termelőerő és „tulajdonforma” a *szakismeret* lesz. A versenyben azok a nemzetek lesznek előnyben, amelyek képesek piacósítani és menedzselni állampolgáraik magas szintű szellemi képzettségét, tudását. Régóta nem volt ekkora lehetőségünk, hogy felzárkózzunk a fejlett országokhoz, ezért kiemelten fontos a polgárok beilleszkedésének felgyorsítása az információs vagy tudástársadalomba.

Az információs társadalomban kiemelkedő szerepet kell kapniuk a könyvtáraknak mint a tudás alapú társadalom alapintézményeinek. E társadalomban a tudásszerzés szükségszerűségére helyeződik a hangsúly, és ennek minél magasabb szintű kiszolgálása érdekében meg kell oldani a közgyűjtemények, a könyvtárak állományának digitalizálását, valamint e digitalizált anyagok hozzáférhetővé tételét.

Az ún. virtuális könyvtárban megvalósulhat az *Oktatási és Kulturális Minisztérium* könyvtárfejlesztési stratégiájában¹⁷ megfogalmazott azon cél, hogy minden nyilvánosságra került információ, adat és a könyvtári szolgáltatások zöme helytől és időtől függetlenül hozzáférhetővé váljon.

A digitális bennszülöttek megjelenésével¹⁸ megnövekedtek az elvárások a (digitális) könyvtárakkal szemben. Az új kihívásokra a könyvtáraknak eredményes válaszokat kell tudni adniuk, miközben továbbra is megtartják kulturális, társadalmi és politikai szerepüket, súlyukat és értékeiket. A könyvtárak ismét híd szerepet tölthetnek be azáltal, hogy segítik a digitális bevándorlókat abban, hogy egyre inkább digitális bennszülöttekké váljanak.

Látható, hogy a könyvtárak szolgáltatásaira a szerzői jogi szabályozás gyakorolja az egyik legnagyobb hatást. Egy jól működő szerzői jogi rendszernek figyelembe kell vennie a szerzők jogait, de megfelelően kell alkalmazkodnia a tudásalapú gazdaság más fontos résztvevőihöz is, akik függenek a szerzői jogi védelem alóli kivételektől, azaz a szabad felhasználás nyújtotta előnyöktől.

Hivatkozások és jegyzetek

¹ DRÓTOS László: Hálózati értelmező szótár. NIIF. Budapest, 1999.

<http://mek.niif.hu/01200/01280/html/1.02/d.htm>

² KSZ/2. Bibliográfiai leírás. Elektronikus dokumentumok. 5. p.

³ <http://creativecommons.hu/>

⁴ CC Magyarország Egyesület Alapszabálya, preambulum. Elérhetősége: http://creativecommons.hu/?page_id=46

⁵ A programról bővebben az OSZK (<http://www.oszk.hu/eod/>) vagy a MTAK (<http://mtak.hu/index.php?name=eod>) oldalán olvashatnak.

⁶ SZJSZT 29/2004. sz. szakvélemény 12-13. p.

⁷ Pl. hirdetés feladása egy országos napilapban vagy az interneten.

⁸ <http://www.eblida.org/>

⁹ http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/i2010/index_en.htm

¹⁰ <http://europeana.eu/portal/>

¹¹ CIP-ICT PSP-2010-4. Theme 2: Digital libraries / 2.4: Access to European Rights Information / Registry of Orphan Works. Elérhetősége: http://ec.europa.eu/information_society/activities/ict_psp/participating/calls/call_proposals_10/index_en.htm

¹² Green Paper. Copyright in the Knowledge Economy. http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/copyright-info/greenpaper_en.pdf

¹³ Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works: <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne>

¹⁴ Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS): http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/legal_e.htm#TRIPs

¹⁵ A response to The European Commission's Green Paper "Copyright in the Knowledge Economy" http://www.ifla.org/files/clm/position_papers/IFLA_Response_Green-paper-copyright.pdf

¹⁶ Response from EBLIDA to the European Commission's Green Paper „Copyright in the Knowledge Economy” <http://www.eblida.org/uploads/eblida/10/1243330183.pdf>

¹⁷ Portál program http://www.ki.oszk.hu/107/e107_files/downloads/portl_miniszteri_elfogadott-1.rtf

¹⁸ PRENSKY, Marc: Digital Natives, Digital Immigrants. <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> A digitális korszakba beleszülető és felcseperedő generációt *digitális bennszülötteknek*, míg azokat, akik nem e digitális világba születtek, de elfogadták és használják e korszak új technológiáit *digitális bevándorlóknak* keresztelte el.

Irodalom

60/1998. (III. 27.) Korm. rendelet a sajtótermékek kötelességdányainak szolgáltatásáról és hasznosításáról

100/2009. (V. 8.) Korm. rendelet az árva mű egyes felhasználásainak engedélyezésére vonatkozó részletes szabályokról

117/2004. (IV. 28.) Korm. rendelet a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 38. §-ának (5) bekezdésében szabályozott szabad felhasználás esetében a nyilvánosság egyes tagjaihoz való közvetítés és a számukra történő hozzáférhetővé tétel módjának és feltételeinek meghatározásáról

1886. évi Berni Uniói Egyezmény az irodalmi és művészeti művek védelméről (*BUE*)

1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról (*Szjt.*)

A Bizottság ajánlása (2006/585/EK) (2006. augusztus 24.) a kulturális anyagok digitalizálásáról és online hozzáférhetőségéről, valamint a digitális megőrzésről

Az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó, 1994. évi Marrakeshi Egyezmény 1/C. mellékleteként létrejött, a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól szóló TRIPS Megállapodás (*TRIPS*)

DRÓTOS László: Elektronikus könyvtári értelmező szótár. 1997.
<http://mek.niif.hu/00000/00079/html/d.htm#digital%20library> (2010.04.13.)

Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról (*INFOSOC irányelv*)

Green Paper. Copyright in the Knowledge Economy.
http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/copyright-info/greenpaper_en.pdf (2010.04.14.)

KSZ/2. Bibliográfiai leírás. Elektronikus dokumentumok. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2000.

Portál program – A könyvtárügy stratégiája 2008–2013. Budapest, Oktatási és Kulturális Minisztérium, 2008.
http://www.ki.oszk.hu/107/e107_files/downloads/portl_mniszteri_elfogadott-1.rtf (2010.04.13.)

PRENSKY, Marc: Digital Natives, Digital Immigrants. = On the Horizon. 2001. No. 5. p. 1–6.

Report to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee on the application of Directive 2001/29/EC on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society
http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/copyright-info/application-report_en.pdf (2010.04.13.)

Response from EBLIDA to the European Commission's Green Paper „Copyright in the Knowledge Economy”
<http://www.eblida.org/uploads/eblida/10/1243330183.pdf> (2010.04.14.)

A response to The European Commission's Green Paper "Copyright in the Knowledge Economy"
http://www.ifla.org/files/clm/position_papers/IFLA_Response_Green-paper-copyright.pdf (2010.04.14.)

SZJSZT 29/2004. sz. szakvéleménye http://www.hpo.hu/testuletek/szjszt/SZJSZT_szakvelemenyek/2004/2004PDF/szjszt_szakv_2004_029.pdf (2010.04.13.)

Beérkezett: 2010. IV. 20-án.

